

УДК 343.222

О.В. ОЛІШЕВСЬКИЙ,

канд. юрид. наук, Харківський національний
університет внутрішніх справ

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1102-0675>

GSCID: <https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=QxGKtiUAAAAJ>

ПОНЯТТЯ «СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНА ОСОБА»

Ключові слова: *суспільно небезпечна особа, суспільно небезпечне діяння, суспільна небезпечність, зміна обстановки*

У ст.48 КК України «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки» законодавцем зазначено, що особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною [1]. Тобто, законодавець говорить про існування такого критерію оцінки людини, як суспільна небезпечність.

В юридичній літературі дослідженням суспільної небезпечності займалися такі науковці, як: П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, В.О. Глушков, Ю.П. Дзюба, О.П. Дячкін, В.П. Ємельянов, М.І. Ковальов, А.П. Козлов, Я.Ю. Кондратьєв, Л.М. Кривоченко, П.К. Кривошеїн, В.Н. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, П.С. Матишевський, О.В. Микитчик, А.В. Наумов, Б.С. Нікіфоров, А.О. Пінаєв, В.С. Прохоров, А.К. Романов, В.Я. Тацій, Є.В. Фесенко, М.І. Хавронюк, А.М. Шульга та багато інших. Проте, визначення поняття «суспільно небезпечна особа» відсутнє. В нормативно-правових актах існує лише згадка про це, тому метою даної статті є спроба усунення даної прогалини.

За відсутності розуміння суспільно небезпечної особи звернемося до суміжної категорії – суспільно небезпечного діяння. Відпові-

дно до ч.2 ст.11 Кримінального кодексу України, не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Із цього випливає, що суспільна небезпечність – це характеристика діяння через заподіяння або створення загрози заподіяння істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Суспільну небезпечність Н.Ф. Кузнецова описала в об'єктивній та суб'єктивній спрямованості діяння на спричинення шкоди. Об'єктивна спрямованість виражається як у створенні умов для спричинення шкоди (готування, підбурювання, пособництво тощо), так і в прямому заподіянні злочинної шкоди, а під суб'єктивною спрямованістю слід розуміти винне ставлення особи до свого діяння та його наслідків [2, с.12]. В наступній роботі науковець акцентує увагу на першій складовій: головними та визначальними для суспільної небезпечності виступають об'єктивні ознаки діяння, а серед них – об'єкт та суспільно небезпечні наслідки злочину. Далі зазначає, що суспільна небезпечність діяння полягає в тому, що воно заподіює або створює загрозу заподіяння певної шкоди суспільним відносинам [3, с.9, 64]. Проте, в даному визначенні відсутня одна важлива ознака – не певної шкоди, а саме істотної.

Суспільна небезпечність, на погляд І. Тишкевич, втілюється, як правило, у поставленні правових об'єктів у небезпеку заподіяння шкоди, у створення реальної загрози суспільним відносинам [4, с.12]. Проте, тут не враховано заподіяння реальної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони.

Зазначена більше ніж пів століття назад думка Б.С. Нікіфорова залишається актуальною й сьогодні: суспільна небезпечність злочинних посягань полягає у тому, що вони завдають або створюють загрозу заподіяння істотної шкоди суспільним відносинам. Саме

шкідливість діянь виступає основним критерієм криміналізації [5, с.138]. Очевидно дане визначення лягло в основу норми ч.2 ст.11 КК України.

На думку В.С. Прохорова, суспільна небезпечність злочину – це властивість сукупності усіх його об'єктивних і суб'єктивних ознак: об'єкта та об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони [6, с.61].

Як зазначає П.С. Матишевський, суспільна небезпечність – це об'єктивна властивість описаного в кримінальному законі діяння заподіювати або створювати загрозу заподіяння шкоди об'єктам кримінально-правової охорони, ознака, яка в межах забороненого кримінальним законом діяння, виражає внутрішню властивість такого діяння, вказує на його соціальну сутність, а також на його суттєву шкоду [7, с.20].

Під суспільною небезпечністю Л. Прозументов розуміє те, що діяння є шкідливим для суспільства [8, с.18–19]. Дійсно, слово «шкідливий» охоплює небезпечний, але поряд з цим ним охоплюється й малозначне діяння.

Суспільна небезпечність злочину, на погляд Ю.П. Дзюби, визначається сукупністю не тільки об'єктивних, але й суб'єктивних ознак. До їхнього числа відносять суспільну небезпечність діяння, способу його вчинення, наслідків цього діяння, суспільну небезпечність особистості суб'єкта злочину, вину [9, с.131]. Ідея науковця така, що суспільна небезпечність особи є поняттям вузким за суспільну небезпечність злочину. Звернемо увагу на те, що саме злочинне діяння є лише зовнішнім проявом внутрішніх процесів, того, що відбувається в середині людини. По-друге, суспільна небезпечність особистості суб'єкта є характеристикою особи, а не злочину.

Як указує Д. Прокоф'єва-Янчиленко, на думку більшості науковців, суспільна небезпечність визначається тільки об'єктом посягання та його об'єктивною стороною, насамперед реальним збитком, створенням можливості збитку, хоча місце й час посягання можуть підвищувати його суспільну небезпечність (наприклад, воєнний час). При цьому суб'єкт

і суб'єктивна сторона діяння не є визначальними елементами його суспільної небезпечності [10, с.67–68].

Таким чином, у законодавчому і доктринальному розумінні суспільної небезпечності визначальне місце відводиться об'єкту злочину. Найбільш розповсюдженою є думка, що під останнім слід розуміти суспільні відносини, охоронювані законом про кримінальну відповідальність. Проте, це лише один із підходів визначення об'єкту злочину. Інші під ним пропонують розуміти соціальне благо, соціальні цінності, інтереси, соціальну оболонку, сфери життєдіяльності людини тощо [11, с.38–39].

Слушною є думка про те, що у теорії про об'єкт злочину доцільно відмовитися від протиставлення понять «суспільні відносини», «правове благо», «цінності», «сфера життєдіяльності людей», кожне з яких, на погляд їх прихильників, є найбільш універсальним і правильним, здатним охопити будь-які об'єкти кримінально-правового захисту, і перейти до системного підходу при його вивченні. Тобто, дослідження об'єктів кримінально-правової охорони (злочину) необхідно проводити як вивчення системи існуючих у реальній дійсності, взаємопов'язаних між собою та таких, що становлять соціальну цінність, явищ, речей і відносин, за посягання на які кримінальний закон встановлює кримінальну відповідальність та покарання [12, с.439–440].

Отже, головним фактором наявності кримінально-правових норм є суспільна небезпечність діяння, а основним чинником обумовленості останнього є соціальні цінності.

Цінність, відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови, – це: 1) виражена в грошах вартість чогось; ціна; 2) те, що має певну матеріальну або духовну вартість; 3) важливість, значущість чогось [13, с.1588].

Найважливішими чинниками, які впливають на суспільну небезпечність, є цінності – соціально корисні надбання, необхідні або важливі для задоволення соціально-економічних, політичних, матеріальних, духовних та культурних потреб суспільства, громадян, їх

об'єднань а також розмір шкоди, що їм спричинюється або загрожує діянням. Визнання суспільством, державою тих чи інших надбань цінностями, їх декларування, встановлення їх рівня залежить від багатьох чинників, основними з яких також є рівень розвитку духовних і культурних цінностей, соціально-економічного розвитку суспільства, політичний устрій, форма правління, релігія, економічна та суспільно-політична ситуація, тощо. Саме категорія «цінність» вбачається «ядром» навколо якого виникають суспільні відносини, пов'язані із правовим захистом певних об'єктів від посягань, що спричиняють шкоду або загрожують спричиненням шкоди. Вона охоплює поняття «благо», «корисність», може вживатись як синонім понять «добро», «важливість», «необхідність» та протилежна поняттям «зло», «шкода». Цінності характеризують об'єкти правової охорони. Вони можуть виражатись у матеріальних і нематеріальних величинах. Від них залежить визнання законодавцем важливості об'єкта і обрання виду та ступеню його правового захисту [12, с.437].

Про категорію «цінність» необхідно було згадати, оскільки вона є зв'язуючи елементом між суспільною небезпечністю діяння і суспільною небезпечністю особи: суспільна небезпечність діяння головним чином визначається об'єктом кримінально-правової охорони, тобто певною цінністю об'єкта для соціуму, а суспільна небезпечність особи в основному залежить від її ставлення до цієї цінності.

Розглянемо й інші погляди. Основним критерієм характеру і ступеня небезпеки особи злочинця є вчинений нею злочин, а в подальшому визначається, у першу чергу, ступенем можливості вчинення нею нового, тотожного або однорідного злочину [14, с.291]. Тут науковці акцентують увагу на критерії оцінки особи через діяння, а вже потім – прогнозування поведінки.

В продовження Ю.В. Баулін зазначає, що суспільна небезпечність особи знаходить своє вираження, насамперед, у вчиненні злочину, а в подальшому визначається, у першу чергу, ступенем можливості вчинення нею нового

тотожного або однорідного злочину. Висновок про таку можливість будується на основі характеристики даної особи (соціальної, психологічної, демографічної, кримінально-правової тощо), а також оточуючої її обстановки, тобто зовнішніх умов стосовно даної особи (оточення в побуті, у сім'ї, на роботі тощо). Встановлення такої обстановки має значення для оцінки її зміни і впливу на суспільну небезпечність даної особи під час розслідування або розгляду справи в суді [15, с.154].

Є позиція, що ступінь і характер небезпечності особи визначається цілком і повністю її вчинками, характером і небезпечністю злочинного діяння, поза якого не існує ні суб'єкту злочину, ні його вини. Проте, якщо подивитися на механізм індивідуальної злочинної поведінки, то побачимо: спочатку виникає потреба, за якою слідує внутрішні процеси – мотивація, обдумування поведінки, прийняття рішення і далі зовнішнє – вчинення діяння. Із зазначеного випливає, що спочатку йде внутрішнє, а потім зовнішнє. Тобто, суспільна небезпечність особи не може визначатися цілком і повністю її вчинками, характером і небезпечністю злочинного діяння. Дійсно, багатьом так зручно думати, оскільки чужа голова – суцільна темрява в плані об'єктивного дослідження.

Слід звернути увагу й на те, що максимальна суспільна небезпека знаходить свій прояв у момент вчинення злочину, згодом, за певних умов, вона здатна зменшуватися і, врешті-решт, втрачатися зовсім. Зрозуміло й те, що така втрата не може відбутися одразу, це – досить тривалий процес, що залежить від тяжкості злочину [16, с.625].

Таким чином, суспільно небезпечна особа – та, яка схильна або має бажання за певних умов до заподіяння або створення загрози заподіяння істотної шкоди фізичній, юридичній особі, суспільству або державі. А суспільна небезпечність особи – це крайня негативна характеристика людини, що представляє собою її схильність або бажання за певних умов до заподіяння або створення загрози заподіяння істотної шкоди фізичній, юридичній особі, суспільству або державі. Дана оцінка

дається за сукупністю обставин, які характеризують її поведінку, умови життя, потреби, внутрішні ментальні та вольові процеси до, під час та після вчинення злочину. Дані критерії мають бути предметом самостійного наукового дослідження.

Встановлення правоохоронними органами та судом факту втрати особою суспільної небезпеки, особливо під час прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки, є не більше ніж обґрунтованим припущенням. Як правило, втрата або набуття особою суспільної небезпеки є процесами перемінливими через людську природу.

Суспільно небезпечне діяння є зовнішнім виразом, проявом, наслідком суспільної небезпечності особи. В даному місці доцільно поставити питання: якщо говорити про вчинення злочину з необережності, то в якому місці віднайти готовність суспільно небезпечної особи за певних умов до заподіяння або створення загрози заподіяння істотної шкоди фізичній, юридичній особі, суспільству або державі? Відповідь наступна: при необережності відсутня пряма свідомо спрямованість на вчинення зла, але наявна байдужість до охоронюваних цінностей, образно кажучи, пасивна форма негативного ставлення до соціальних цінностей.

Надане вище визначення є кримінально правовим за характером, але воно не розкриває внутрішньої сторони. Поглянемо «з середини». Суспільно небезпечна особа – та, яка направлена проти соціальних цінностей, акцентована на задоволенні власних потреб чи інтересів. Тобто, варто аналізувати світогляд людини. Доречно згадати й про потреби особи. Все це є предметом окремої роботи з юридичної психології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1499853125038454>.

2. Кузнецова Н. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. М. : Госюриздат, 1958. 219 с.

3. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. 232 с.

4. Тишкевич И. Приготовление и покушение по советскому уголовному праву: понятие и наказуемость. М. : Госюриздат, 1958. 260 с.

5. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат. 1960. 228 с.

6. Прохоров В. С. Преступление и ответственность. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. 136 с.

7. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. К. : А.С.К., 2001. 352 с.

8. Прозументов Л. Общественная опасность, как основание криминализации (декриминализации) деяния // Вестник Воронежск. ин-та МВД России. 2009. № 4. С. 18–24.

9. Дзюба Ю. П. Суспільна небезпечність злочинів та соціальна обумовленість кримінально-правової заборони // Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2014. № 4. С. 130–134. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_25.pdf.

10. Прокоф'єва-Янчилєнко Д. Суспільна небезпечність діяння у категорії ризикології // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. Серія «Юриспруденція». 2015. № 13. Т. 2. С. 67–70.

11. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / [Литвинов О. М., Житний О. О., Клемпарський М. М. та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків, нац. ун-т внутр. справ. 2016. 328 с.

12. Дячкін О. П. Суспільна небезпечність діяння: поняття, зміст та значення у правоохоронному законодавстві // Науковий вісник Дніпропетровськ. держ. ун-ту внутр. справ. 2012. № 1. С. 432–441.

13. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і

голов. ред. В.Т. Бусел. К. : Ірпінськ : ВТФ «Пелікан», 2005. 1728 с.

14. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за редакцією професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ – Харків : Юрінком-Інтер-Право, 2001. – 416 с.

15. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. К. : Атіка, 2004. 296 с.

16. Энциклопедия уголовного права: в 10 т. – Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. СПб. : СПб ГКА, Издание профессора Малинина, 2008. 880 с.

Олішевський О. В. Поняття «суспільно небезпечна особа» // Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 4. С. 159–163. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_27.pdf

Виділено існування терміну «суспільно небезпечна особа» в кримінальному законодавстві України. Проаналізовано розуміння суспільної небезпечності діяння. Визначено поняття «суспільно небезпечна особа» та «суспільна небезпечність особи». Окреслено критерії оцінки такої особи.

Олишевский А.В. Понятие «общественно опасное лицо»

Выделено существования термина «общественно опасное лицо» в уголовном законодательстве Украины. Проанализировано понимание общественной опасности деяния. Определены понятия «общественно опасное лицо» и «общественная опасность лица». Обозначены критерии оценки такого лица.

Olishevsky A.V. Concept «Socially Dangerous Person»

The existence of the term «socially dangerous person» in the criminal law of Ukraine is highlighted. The understanding of the public danger of act is analyzed. The terms «socially dangerous person» and «social danger of a person» are defined. The criteria for evaluating such person are outlined.